

Wiesław Krwaczyński

Sybiracy

Niepodległość i Pamięć 3/2 (6), 11-26

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wiesław Krawczyński

Sybiracy

Etos sybiracki na kartach ojczystych dziejów ma swoje początki już w XVII wieku. Historiografia tego tematu nie jest obszerna i na pewno niewystarczająca¹. Jest to memento, że nie wolno zaniechać gromadzenia materiałów, opisów zdarzeń, prowadzenia badań naukowych, tak w zakresie dalekiej przeszłości, jak i czasów najnowszych.

Wojny z Moskwą, konfederacja barska, insurekcja kościuszkowska, powstania lat 1830-1831, 1863-1864, późniejsze zrywy patriotyczne o mniejszej liczbie uczestników, wreszcie okres I wojny światowej (jeńcy wojenni - głównie z armii austriackiej) - zaludniły syberyjskie obszary Polakami, wpisując ich w historię tego ogromnego obszaru. Trwało to również w okresie rewolucji bolszewickiej, by osiągnąć kulminacyjny punkt w latach 1939-56.

Przeszłość historyczna, oparta przede wszystkim na najcenniejszych, najwyższych uczuciach patriotycznych stworzyła symbol - etos najwyższych wartości. Znalazło to odbicie w początkach organizowania się, po okresie rozbiorów, młodego państwa polskiego w latach dwudziestych.

Pierwszą organizacją sybiracką był powstały w 1921 roku w Warszawie Niezależny Akademicki Związek Sybiraków zrzeszający młodzież urodzoną na Syberii, w Azji Środkowej, na Kaukazie, w Mandżurii i innych rejonach².

W tworzeniu się nowej państwowości, po 124 latach zaborów, powstanie każdej patriotycznej organizacji konsolidowało osłabione przeszłością i politycznymi podziałami społeczeństwo. Jednak sybiracka organizacja akademicka, na skutek kończenia studiów przez jej członków i braku dopływu nowych osób, zaczęła zamierać.

W 1926 roku byli żołnierze V Dywizji Syberyjskiej³ tworzą w Katowicach "Zrzeszenie Sybiraków". Jesienią 1927 roku w Warszawie powstaje ogólnopolski Związek Sybiraków.

Statut Związku przyjęty przez I Zjazd w dniu 30 czerwca 1928 roku w paragrafie 3 omawiającym cele związku, podkreśla szczególną sytuację w kraju. Świadczą o tym punkty:

- "a) współpraca w zespoleniu społeczeństwa polskiego wewnątrz Państwa,
- b) współpraca nad wzmocnieniem międzynarodowego mocarstwa Państwa,
- c) podtrzymanie tradycji syberyjskiej w 30 dywizji piechoty."

Paragraf 5 precyzuje warunki, jakie winien spełniać członek organizacji:

1 Z. Librowicz - *Polacy na Syberii*, Kraków 1884 (reprint PTL Wrocław "Biblioteka Zesłańca" 1993); M. Janik - *Dzieje Polaków na Syberii*, Kraków (reprint PTL Wrocław "Biblioteka Zesłańca" 1991); A. Kuczyński - *Syberia - czterysta lat polskiej diaspory*, Wrocław 1993; Z. Trojanowiczowa - *Sybir romantyków*, Poznań 1993; E. Kaczyńska - *Syberia - największe więzienie świata 1815-1914*, Warszawa 1991.

2 Kwartalnik Zarządu Głównego Związku Sybiraków "Sybirak" z lat 1934 - 1939.

3 Tamże.

"Członkiem zwyczajnym Związku może zostać pełnoletni(a) obywatel(ka) polski(a) o nieposzlakowanej czci, wprowadzony(a) przez 3 członków Związku i przyjęty(a) przez Zarząd Okręgowy Związku, o ile należy do jednej z następujących kategorii osób:

- a) powstańców z 1863 r., którzy przebywali na Syberji;
- b) zesłańców i więźniów politycznych, którzy przebywali na Syberji;
- c) członków byłych formacji polskich na Syberji;
- d) pracowników Polskiego Komitetu Wojennego;
- e) pracowników polskich placówek państwowych na Syberji;
- f) osób zrzeszonych w polskich organizacjach społecznych na Syberji, jak w związkach wojskowych polskich na Syberji, Polskim Komitecie Narodowym na Syberji, Domach Polskich, Gminach Polskich itp.
- g) jednostek, które brały czynny udział w polskiej pracy społecznej na Syberji". [Pisownia zachowana zgodnie z oryginałem Statutu]

Pierwszy Zjazd odbywa się w budynku Politechniki Warszawskiej, wybierając na prezesa Antoniego Anusza. Drugim prezesem do 1931 roku jest Henryk Suchenek-Sucecki. W swoim przemówieniu wygłoszonym na I Zjeździe stwierdza on m.in., że "Związek powinien być pomostem łączącym stare i młode pokolenie".

Wśród pierwszych okręgów tworzą się: Warszawski, Katowicki (najstarszy), Białostocki, Lwowski, Lubelski, Krakowski, Wileński, Wołyński, Pomorski, Śląski. W latach późniejszych powstają koła w Chrzanowie, Drohobyczu, Lidzie, zaś w 1938 roku w Andrychowie, Mszanie i Nowym Sączu. Podjęto próby organizacyjne w Tarnowie.

W pierwszym zarządzie poszczególne funkcje pełnili: I wiceprezes gen. Jan Medwedowski, II wiceprezes płk. Stanisław Luboniecki, sekretarz gen. Ludwik Baldwin-Ramułt, skarbnik - Konstanty Piotrowski, z-ca skarbnika - Feliks Anioł.

Wśród podstawowych tez działalności Związku znalazły się:

- wytrwała praca na rzecz niepodległości państwa,
- poparcie polityki Józefa Piłsudskiego,
- utrwalenia na piśmie czynów, myśli i uczuć zrodzonych w czasie bytowania w Rosji,
- pomoc Sybirakom⁴.

Dzisiaj niemożliwe jest ustalenie, nawet w przybliżeniu, liczby członków przedwojennego Związku Sybiraków.

Akademickie Koło Sybiraków w latach 1924-1927 liczyło ok. 70-80 członków. W zebraniu organizacyjnym (15 stycznia 1928), którego celem było utworzenie Związku Sybiraków na 300 rozesłanych zaproszeń przybyło 40 osób, w tym 25 pozostających w czynnej służbie wojskowej. W jednej z "masowych" uroczystości udział wzięło ok. 2 tysięcy osób. W kwartalnikach przedwojennego Związku Sybiraków brak jest, niestety, danych dotyczących liczby członków. Może żmudne prace historyków prowadzone w archiwach wszy-

4 "Sybiracy w Krakowie". Jednodniówka poświęcona Zjazdowi Byłych Sybiraków w Krakowie 29-30.VI i I.VII.1934 r.; "Zesłaniec" Nr 1/1995, Pismo Rady Naukowej Zarządu Głównego Związku Sybiraków; "Sybirak", Nr 9/1993, Wydawnictwo Oddziału Związku Sybiraków w Białymstoku.

stkich polskich placówek naukowych, bibliotek, umożliwią określenie przybliżonej liczby członków.

Powstaje 10 okręgów. Zarząd Główny wydaje kwartalnik pt. "Sybirak". Łącznie ukazuje się 19 numerów, w tym 2 podwójne, każdy o objętości ok. 80 stron. I Zjazd w czerwcu 1928 roku wybiera na honorowych członków Józefa Piłsudskiego i Wacława Sieroszewskiego.

Kwartalnik "Sybirak" to główne źródło wiadomości o historii przedwojennego Związku, w którym za podstawę działania uznano pracę historyczną, ideową o charakterze państwowym oraz pomoc swoim członkom. O zakresie prac Związku mogą świadczyć jego ówczesne komisje: historyczna, ekonomiczna, bratniej pomocy, dochodów niestałych, kulturalno-oświatowa, byłych żołnierzy V Dywizji Syberyjskiej, sekcji młodych i propagandowo-wydawnicza⁵.

Wybuch wojny we wrześniu 1939 roku zakończył działalność ówczesnego Związku Sybiraków.

Nastąpił najdramatyczniejszy okres w dziejach ojczystych. Naród poniósł wielomilionowe straty najwartościowszego elementu polskiego społeczeństwa, szczególnie bohaterskiej młodzieży. Przedziwny kaprys historii znowu rzucił prawie dwa miliony naszych obywateli na dalekie, wschodnie przestrzenie Rosji - od Archangielska po Kołymę, od obrzeży Morza Arktycznego po stepy Kazachstanu. Zaciekle nienawiść czerwonego reżimu stworzyła tam polską Golgotę. Do dziś nieznana jest prawdziwa liczba jej ofiar oraz tych, którzy ocalili. Dramat historii pogłębiły lata milczenia, kiedy to zatajano prawdę o zbrodniach przeciw ludzkości dokonanych m. in. na polskich oficerach, dzieciach, których zginęło ok. 300 tysięcy i innych niewinnych ofiarach.

Reaktywowanie Związku Sybiraków

Lata poniżenia ludzkiej godności, niewolnicza praca, nędza, głód, śmierć najbliższych, których organizm nie wytrzymał ciężkich warunków, dramaturgia codziennego życia, pozostawiły w psychice każdego Sybiraka głębokie ślady. Nie w każdym domu po powrocie z wygnania wspomniano o tych czasach. Oficjalnie temat ten przykrywała zmowa milczenia. Ale na dnie duszy każdego z nas była nadzieja, że może kiedyś nasza przeszłość i prawda o niej zostaną ujawnione.

I oto zaistniała taka sytuacja. Irena Głowacka, dzięki kontaktom z wieloma wartościowymi osobami organizuje grupę założycielską Związku Sybiraków, w skład której wchodzi: Irena Głowacka, Krystyna Znosko, Teresa Tomczyszyn-Wiśniewska, Bolesław Ekes, Anna Branicka-Wolska, Irena Danowska, Barbara Drzewińska, Józef Ezman, Halina Głowińska, Barbara Grabowska, Stanisław Grodzki, Irena Korszyńska, Gabriela Krasicka, Xawery Krasicki, Wanda Melonik-Łukaszewicz, Grzegorz Nawarycz, Tekla Piotrowska, Zofia Prusakowska, Barbara Rzepecka, Jarosław Sobieszkański i Zofia Szelengowicz. W listopadzie 1987 roku grupa opracowuje projekt statutu Związku, w czym pomaga Andrzej Stel-

5 "Sybirak" dz. cyt., tamże.

machowski, profesor Uniwersytetu Warszawskiego. Treść statutu musiała odpowiadać ówczesnym wymogom, jeszcze "komunistycznym".

Organizatorzy Związku nie wiedzieli ile osób zgłosi się do organizacji. Wydział Społeczno-Administracyjny Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy rejestrując Związek Sybiraków pod numerem 1203 (decyzja z dnia 17 grudnia 1988 roku, znak SA.III.6015/420/88) ograniczył możliwość działania Związku wyłącznie do terenu PRL.

W pierwszym statucie w par. 3 w punkcie 1 stwierdzono, że Związek może powoływać oddziały wojewódzkie, jeżeli liczba członków na tym terenie wynosi co najmniej 15 osób. Nikt wówczas nie przypuszczał, że powstaną oddziały liczące nawet 5 tysięcy członków. W punkcie 2 par. 3 mówi się o możliwości tworzenia kół Związku, które muszą liczyć co najmniej 5 osób. Dziś istnieją koła liczące nawet tysiąc osób.

W rozdziale II - "Cele i środki realizacji" - określono bardzo skromnie możliwości działania:

1. Świadczenie pomocy swym członkom.
2. Roztoczenie opieki nad inwalidami i członkami rodzin po zmarłych i poległych Sybirakach.
3. Upamiętnienie losów zesłańców polskich.

Kolejne Krajowe Zjazdy Delegatów znacznie zmieniły i przede wszystkim poszerzyły obecnie już trzeci statut Związku. Umożliwiły to warunki jakie powstały w wolnej Polsce i doświadczenie nabyte w toku działalności.

W czerwcu 1988 roku został złożony w Urzędzie m.st. Warszawy, w wydziale społeczno-administracyjnym, wniosek o zarejestrowanie Związku. Siedzibą miał być Klub Inteligencji Katolickiej przy ul. Kopernika, jednak lokal do dyspozycji Związku oddał w budynku swojej parafii św. Andrzeja Apostoła ksiądz prałat Tadeusz Uszyński.

17 grudnia 1988 roku Urząd zarejestrował Związek Sybiraków. Zastanawiano się nad osobą prezesa Związku. Zaproponowano Ryszarda Reiffa, jedyne go członka ówczesnej Rady Państwa, który sprzeciwił się wprowadzeniu stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku. Był żołnierzem Armii Krajowej, odznaczony Krzyżem *Virtuti Militari*, więziony w obozie w Ostaszkowie, później w Diagilewie pod Riazaniem.

13 stycznia 1989 roku w Warszawie, przy ul. Chłodnej 9 odbyło się zebranie Związku, w którym miało uczestniczyć 107 delegatów tworzących się ogniw Związku. Przybyło 88 osób. Na prezesa wybrano jednogłośnie Ryszarda Reiffa. W zebraniu jako członkowie honorowi uczestniczyli przedwojenni Sybiracy - W. Mrazek, Bolesław Ekes i Jarosław Sobieszkański. Prezes Reiff wygłosił referat pt. "Związek Sybiraków - geneza, cele, zadania". Referat ten jest po dzień dzisiejszy w swoich założeniach, intencjach i duchu - aktualny.

Zebrani wybrali dziewięcioosobowy zarząd i pięcioosobową komisję rewizyjną. Omówiono treść kwestionariusza i deklaracji członkowskiej, rodzaj ankiety dla osób chcących zapisać się do Związku. Zastrzeżono, że jedynie Zarząd Główny jest kompetentny w zakresie przyjmowania członków na podstawie wniosków kierowanych z poszczególnych oddziałów. Wprowadzono obowiązek weryfikacji składanych dokumentów przez osoby zgła-

szające akces do Związku. Ważnym ustaleniem było powołanie sekcji opieki społecznej nad członkami Związku, a także konieczność gromadzenia materiałów faktograficznych.

Jako odznakę organizacyjną przyjęto przedwojenną wersję znaku Związku Sybiraków kontynuując w ten sposób dawne treści patriotyczne i duchowe naszych poprzedników. Uczestnicy przygotowali wystąpienie do ministra kultury o przyznanie w muzeum - proponowano Cytadelę Warszawską - miejsca na muzeum dokumentów i pamiątek sybirackich.

W dniu 13 stycznia 1989 roku po walnym zebraniu, ukonstytuował się zarząd Związku: prezes - Ryszard Reiff, wiceprezes - Janusz Przewłocki, wiceprezes - Antoni Komorowski, sekretarz - Elżbieta Sidorkiewicz, skarbnik - Andrzej Pawlicki, członkowie - Krystyna Bogucka, Anna Branicka-Wolska, Irena Głowacka, Stanisław Mościcki, Komisja rewizyjna: Anna Czarnocka, Tadeusz Kowalski, Władysław Kwieciński, Bogdan Ejmont, Olgierd Powałyński⁶.

Na posiedzeniu 14 lutego 1989 roku Zarząd podjął decyzję o tworzeniu oddziałów terenowych jedynie na mocy uchwały Zarządu Głównego oraz uchwałę o zwołaniu zebrania założycielskiego Warszawskiego Oddziału Związku. Tego dnia powołano komisje: weryfikacji, socjalną, historyczną, prawną i sąd koleżeńską. Ksiądz Edmund Cisak, Sybirak, proboszcz parafii w Grodźcu koło Opola, poinformował o planowanej na maj 1990 roku pierwszej światowej pielgrzymce Sybiraków na Jasną Górę w Częstochowie.

Informacje coraz częściej pojawiające się w środkach masowego przekazu o tworzeniu się Związku Sybiraków spowodowały powstawanie grup założycielskich we wszystkich miastach wojewódzkich. Założyciele, sobie tylko znanymi sposobami zdobywali lokale, by w określonych dniach i godzinach przyjmować zainteresowanych. Przed lokalami, już na parę godzin przed ich otwarciem, ustawiali się Sybiracy, często w kolejkach liczących po kilkadziesiąt osób. Ileż wzruszeń, łez, że już wolno przyznać się do dramatycznej przeszłości, że o nas się mówi. Czy nas po rejestracji nie powiozą ponownie na wschód? Ile spotkań po kilkadziesiąt lat osób, które niegdyś razem przeżywały tragizm głodu, strachu, śmierci. W podziemiach kościoła św. Andrzeja Apostoła w Warszawie do późnych godzin nocnych pracowały społecznie zespoły przyjmujące zgłaszających się do Związku, informując o warunkach przyjęcia, udzielając wszelkich porad. Wówczas jeszcze nikt nie przypuszczał jak wielka powstanie organizacja oraz jak wielkie obowiązki spadną na kierownictwo Związku. Spontaniczność zgłoszeń przeszła wszelkie oczekiwania. Nikt wówczas nie przypuszczał, że powstanie osiemdziesiąt tysięcy organizacja sybiracka.

Zarząd Główny, dla umożliwienia jak najszerszej informacji o zasadach działania organizacji wydał dwa numery Biuletynu Wewnętrznego⁷, w którym przekazał referat prezesa, wyniki wyborów, podstawowe informacje o wymaganej do przyjęcia dokumentacji, sylwetki założycieli, instrukcję finansową Oddziału Wrocławskiego, jako wzór i informację o nawiązaniu kontaktów z Rodziną Katyńską.

6 Biuletyny wewnętrzne Zarządu Głównego Związku Sybiraków Nr 1 i Nr 2 z 1989 r.

7 Biuletyn wewnętrzny Zarządu Głównego Związku Sybiraków Nr 3/1991 r.

28 kwietnia 1989 roku ksiądz kardynał Józef Glemp, prymas Polski po raz pierwszy przyjął na audiencji członków Zarządu. Omówiono zasady i cel powstania Związku, otrzymując błogosławieństwo i poparcie Prymasa dla dalszych działań.

Prezes Ryszard Reiff wszedł w skład Komisji Senatu ds. Emigracji i Polaków za Granicą, zostając jej wiceprzewodniczącym. Dało to możliwość lepszego i skuteczniejszego prezentowania problemów sybirackich.

Rok 1990 zaznaczył się coraz większym udziałem Związku w życiu społeczeństwa. Pomimo wielkich trudności, głównie finansowych, Związek podejmuje szereg działań w interesie członków organizacji.

Do niewątpliwych osiągnięć w tym czasie należą:

- zaliczenie lat pracy w Związku Radzieckim do nagrody jubileuszowej,
- zaliczenie lat pracy w Związku Radzieckim do obliczania wysokości emerytury,
- uznanie Związku Sybiraków za organizację kombatancką, co dało możliwość uzyskiwania przywilejów kombatanckich, a Związek jako tego typu organizacja nabył prawo weryfikacji kombatanatów,
- podjęcie starań o wprowadzenie do zapowiadanej ustawy uprawnień dla osób deportowanych; w konsekwencji w tytule ustawy oprócz "kombatanatów" pojawiły się słowa "i osób deportowanych",
- Ministerstwo Zdrowia zaleciło całej służbie zdrowia traktowanie Sybiraków jako kombatanatów.

Codzienna praktyka wykazała konieczność zmian w statucie, który powstał jeszcze w okresie "czerwonym". Wnioski w tej sprawie napływały głównie z Oddziałów we Wrocławiu i Krakowie. Oczywiście już pierwszy statut zakładał, że w pojęciu "sybirak" nie rozumie się jedynie obszaru geograficznego Syberii, ale cały obszar ZSRR, na którym dochodziło do represji i prześladowań Polaków, od części europejskiej aż po Kazachstan.

Dzięki staraniom Anny Branickiej-Wolskiej Związek pozyskał sponsora w osobie Zdzisława Pręgowskiego mieszkającego stale w Szwajcarii, który sfinansował zakup materiałów biurowych, urządzeń i mebli do nowego lokalu. Pozyskano również sponsora ze Szwecji w osobie Lucyny Lipińskiej, która przekazała nam odzież, sprzęt rehabilitacyjny i pewną kwotę pieniędzy dla najbardziej potrzebujących Sybiraków.

Nawiązano kontakty z dziećmi i młodzieżą polską mieszkającą na terenach b. ZSRR. Komisja Historyczna nawiązała współpracę z Archiwum Wschodnim i "Memoriałem", mając na uwadze m. in. opracowanie planów i programów komputerowych dla sporządzenia indeksu osób prześladowanych, indeksu geograficznego i bibliograficznego. Wydano trzy tomy "Wspomnień Sybiraków". Zaczął się ukazywać "Sybirak" wydawany przez Oddział w Białymstoku, który z czasem stał się pismem ogólnopolskim. Ogromnie wzrosła liczba osób poszukujących bliskich lub znajomych z okresu wygnania. Nawiązano kontakty z naukowcami pochodzenia polskiego w ZSRR i instytucjami naukowymi w Polsce zajmującymi się badaniami losów Polaków na Wschodzie.

W 1990 roku w dniach 12 -13 maja miała miejsce pierwsza Światowa Pielgrzymka Sybiraków na Jasną Górę. Dzięki staraniom księdza Edmunda Cisaka odświeżono

Mauzoleum Sybiraków. W uroczystościach wzięło udział kilkaset osób. Pojawiło się ponad dwadzieścia sztandarów związkowych. W homilii ksiądz arcybiskup Henryk Gulbinowicz powiedział m.in. "to cud, że jest was tu tylu".

Uchwała Zarządu Głównego ustanowiła dzień 17 września, datę wkroczenia armii Czerwonej na ziemię polskie Dniem Sybiraka, gdyż od tego dnia rozpoczęły się sowieckie represje na naszym narodzie.

Zarząd Główny podjął również uchwałę o zwołaniu I Krajowego Zjazdu Delegatów. I Zjazd Delegatów odbył się w dniach 19-20 stycznia 1991 roku w zabytkowej twierdzy Wojska Polskiego w Modlinie. W Zjeździe uczestniczyło 235 delegatów ze wszystkich 51 Oddziałów. Referat sprawozdawczo-programowy wygłosił prezes Ryszard Reiff. Referat obejmował: sprawozdanie z działalności w latach 1989-1991, Związek Sybiraków jako idea, Związek Sybiraków jako organizacja, bieżące zadania Związku, walka o prawa kombatanckie. W dyskusji priorytetowymi tematami były sprawy mającej się ukazać ustawy o kombatanckich i wprowadzenie do jej treści praw dla osób deportowanych, zatwierdzenie nowego statutu, wystąpienie Związku o odszkodowanie za pracę niewolniczą i utracone mienie oraz sprawy socjalne, organizacyjne i weryfikacji kombatanckich. Dokonano wyboru prezesa, którym ponownie został Ryszard Reiff, 31-osobowego składu Zarządu, komisji rewizyjnej i sądu koleżeńskiego.

Uchwały Zjazdu wytyczyły kierunki i formy działania Związku, podkreślając jego wartości ideowe. Zjazd wysłał list gratulacyjny do Lecha Wałęsy w związku z wyborem na prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Do braci Litwinów skierowano uchwałę Zjazdu potępiającą przemoc radziecką na Litwie. Wezwano wszystkie poczty sztandarowe do udziału w spotkaniu z Ojcem Świętym w Łomży. Po Zjeździe ukazał się kolejny, trzeci numer Biuletynu Wewnętrznego, poświęcony wyłącznie I Zjazdowi Delegatów.

Rok 1991 to dalszy rozwój działalności Oddziałów i Kół, realizacja praktyczna uchwał Zjazdu i weryfikacja dokumentów na uprawnienia kombatanckie. Związek otrzymuje pełnomocnictwa do weryfikowania dokumentów. Interwencje w ambasadzie ZSRR w sprawach odszkodowania za pracę niewolniczą i utracone mienie nie przynoszą rezultatów. Oddziały wojewódzkie Związku otrzymują osobowość prawną.

W drugą niedzielę maja ma miejsce II Światowa Pielgrzymka Sybiraków na Jasną Górę. 17 listopada w Rzymie Jan Paweł II kanonizuje patrona Sybiraków, ojca Rafała Kalinowskiego. W uroczystości uczestniczy duża grupa Sybiraków z kraju z księdzem Edmundem Cisakiem. Oddziały i Koła za zgodą miejscowych władz kościelnych powołują swoich kapelanów.

Do Zarządu Głównego dokooptowani zostali: Anna Czarnocka, Irena Głowacka, Edward Duchnowski, Juliusz M. Krawacki i Wacław Szkotnicki.

Przemiany zachodzące na Wschodzie dały nadzieję, że uda się wreszcie uzyskać imienne wykazy osób deportowanych oraz odszkodowania.

Zarząd Główny zwrócił się do premiera Jana Olszewskiego z prośbą o przyspieszenie wydania zarządzenia wykonawczego do ustawy o kombatanckich i osobach represjonowanych.

W czasie narady w dniu 1 lutego 1992 roku z udziałem członków Zarządu Głównego i prezesów Oddziałów omówiono kierunki działania w nowym roku, ze szczególnym uwzględnieniem konieczności zakończenia procesu weryfikacji kombatanckich, rozwinięcie za-

gadnień ideowych, gospodarczych, zwiększenia liczby publikacji prasowych i wydawnictw związkowych. Stwierdzono pewien rozwój kontaktów z rodakami na Wschodzie.

W dniach 9-11 maja 1992 roku odbyła się III Światowa Pielgrzymka Sybiraków na Jasną Górę. W trzecim jej dniu delegacja Oddziałów i około 30 pocztów sztandarowych uczestniczyło w uroczystościach religijnych w Czernej k. Krzeszowic w miejscu złożenia szczątków patrona Związku, św. Rafała Kalinowskiego.

W związku z wyjazdem polskiej delegacji rządowej z prezydentem Lechem Wałęsą do Rosji w kancelarii prezydenckiej prezes R. Reiff złożył dokument pn. "Oczekiwania ze strony środowisk represjonowanych w b. ZSRR" omawiający sprawy odszkodowań.

W dniach 15-17 września 1992 roku w Jelczu - Laskowicach koło Wrocławia odbył się I Zjazd Polskich Sierot Wychowanków Syberyjskich Domów Dziecka. Wzruszające spotkanie, wspomnienia i bolesne myśli o tych najmłodszych, których zabierano od umierających matek, rusefikując i zmieniając osobowość, zmieniając imiona i nazwiska. Ilu takich Polaków, którzy do dziś nie znają swoich korzeni, żyje na Wschodzie?

14 kwietnia 1992 roku w Warszawie na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach z udziałem delegacji z całego kraju odbyło się poświęcenie symbolicznej Mogiły Sybiraków.

Na 50 181 wniosków Urząd ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych, pod kierownictwem Janusza Odziemkowskiego, przyznał uprawnienia 38 713 Sybirakom. Odbył się, zorganizowany przez Światowy Związek Polaków i Stowarzyszenie "Wspólnota Polska", Zjazd Polonii i Polaków. W spotkaniu uczestniczyli Sybiracy. Podkreślono konieczność zacieśnienia kontaktów z rodakami na Wschodzie, udzielenie im możliwie jak najdalej idącej pomocy. Poruszono również sprawę repatriacji Polaków z Kazachstanu.

Na zebraniu, podsumowującym roczną działalność, prezes R. Reiff potwierdził wolę trwania przy tożsamości Związku, jego ideałach, apolityczności organizacji, wierności nadrzędnym racjom, jakimi są m.in. bezpieczeństwo ojczyzny, gwarancje dla niepodległości i demokracji.

1993 rok - piąty rok działalności Związku - nasunął wiele reminiscencji dotyczących doświadczeń w działaniu i zaistniałych problemów, szczególnie w zakresie utrzymania spójności organizacji. Nie pomogły jednak apele prezesa Związku nawołujące do zgody. Oddział we Wrocławiu rozpoczął starania o oderwanie się i utworzenie odrębnego Związku Sybiraków.

W związku z zapowiadaną wizytą w Polsce prezydenta Rosji, Borysa Jelcyna, Związek przygotował listę zawierającą ponad 50 tysięcy nazwisk Sybiraków, z wyszczególnieniem okresów pobytu w ZSRR i rodzajem doznanych represji. Złożono ją w ambasadzie rosyjskiej, na ręce ambasadora Kaszlewa.

Olgierd Poważynski opracował projekt graficzny i regulamin nadawania Honorowej Odznaki Sybiraka.

Na skutek rezygnacji O. Poważynskiego z funkcji sekretarza jego miejsce zajął Edward Duchnowski.

W Warszawie powstała Fundacja "Fundusz Pomocy Sybirakom" ściśle współpracująca ze Związkiem. Wśród wielu założeń programowych Fundacji wymienić należy: prowadzenie badań naukowych w dziedzinie losów i historii zesłańców syberyjskich, pomoc Pola-

kom na wschodzie, pomoc służbie zdrowia w zakresie opieki nad Sybirakami i działalność wydawnicza.

Kulminacyjnym momentem tego roku był wniosek prezesa R. Reiffa ogłoszenia "Roku Sybiraka". Wiązało się to z 65 rocznicą utworzenia Związku Sybiraków i 5 rocznicą jego reaktywowania. Hasłem roku były słowa "Pamięć zmarłym - żyjącym pojednanie".

Uchwała Zarządu podjęta w marcu 1993 roku dała jednostkom organizacyjnym możliwość sięgnięcia do naszej sybirackiej przeszłości, utrwalenie jej w postaci znaków pamięci, takich jak sztandary, pomniki, tablice pamiątkowe, publikacje itp. Od interwencji wszystkich członków organizacji zależała jego realizacja. Patronat nad Rokiem Sybiraka objęli - prezydent Lech Wałęsa i prymas ksiądz kard. Józef Glemp. Rok Sybiraka zainaugurowała kolejna, IV Światowa Pielgrzymka do Częstochowy.

Ukazał się pierwszy numer "Komunikatu"⁸ wydawanego przez Zarząd Główny zawierający informacje o życiu Związku, ogłoszono konkurs poezji sybirackiej, powołano radę naukową, wybito medal okolicznościowy projektu E. Olszewskiej-Borys i odznakę Honorową Sybiraka. Postanowiono usypać w Białymstoku Kopiec Pamięci Sybiraków.

Sybiracy uzyskali kolejne świadczenia - decyzją Sądu Najwyższego dzieciom urodzonym na Syberii przyznano uprawnienia kombatanckie.

Przy Urzędzie ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych powołano Radę Kombatancą złożoną z reprezentantów organizacji kombatanckich, w tym i naszego Związku.

Pomyślny rok zakłócił, niestety, list działaczy z Wrocławia, którzy poinformowali Zarząd Główny o zarejestrowaniu Związku Sybiraków III Rzeczypospolitej. Nowy Związek powstał, jednak wstąpiło do niego zaledwie kilkadziesiąt osób, gros członków, tj. około 3000 osób pozostało w naszym Związku.

W ramach obchodów Roku Sybiraka we wszystkich Oddziałach odbyły się uroczyste msze święte odprawiane w intencji Sybiraków oraz spotkania środowiskowe, w czasie których wspominano lata męczeństwa, odtwarzając historię minionego okresu. Centralna akademia, jaka odbyła się w dniu 17 września w Domu Wojska Polskiego, służyła tym właśnie wspomnieniom, a również jako memento dla młodego pokolenia, przypominała istniejące w naszej historii "białe plamy". Przypomnienia te nie miały charakteru nienawiści, zasadniczą ich treścią było przesłanie - już nigdy więcej w naszych dziejach niewolnictwa, niszczenia ludzkiej godności, zakłamania i narodowych dramatów.

W 1993 roku ukazało się 10 numerów "Komunikatu" informującego o działalności Zarządu Głównego, pracach Kół i Oddziałów Związku.

Nawiązano kontakty z utworzonymi Związkami Sybiraków w USA - w Chicago (prezes Henryk Ścigała) i na Florydzie (prezes Wacław Górski) oraz grupą Sybiraków w Kanadzie. We wrześniu delegacja Związku wraz z delegatami Koła Borowiczian uczestniczyła w obchodach zorganizowanych w St. Petersburgu dla przypomnienia tragedii deportacji.

Rok 1994 - to druga połowa obchodów Roku Sybiraka i piąta rocznica reaktywowania Związku Sybiraków. W rocznicę reaktywowania w kościele św. Andrzeja Apostoła, ksiądz

8 "Komunikaty" Zarządu Głównego Związku Sybiraków od Nr 1 - 26; 1993-1995 r., Archiwum prywatne Autora.

prałat Tadeusz Uszyński odprawił uroczystą mszę świętą, w czasie której prezes R. Reiff udekorował księdza Honorową Odznaką Sybiraka.

1 maja 1994 roku, w Grodźcu koło Opola odbyła się koronacja obrazu Matki Bożej, zwanej od tego dnia Matką Bożą Sybiraków. W uroczystej procesji przeniesiono obraz do ołtarza polowego, gdzie kardynał Józef Glemp w asyście biskupa Alfonsa Nossola, krajowego kapelana Sybiraków księdza Edmunda Cisaka oraz wielu księży kapelanów z Oddziałów Związku odprawił mszę świętą pontyfikalną dekorując obraz koronami. W czasie obrzędów liturgicznych poświęcono sztandary Zarządu Głównego i kilku Kół. W uroczystościach uczestniczyło 75 sztandarów związkowych.

Sztandar Zarządu Głównego Związku Sybiraków projektu Marii Żmigrodzkiej-Dubowej przedstawia na awersie godło Związku na złocistym tle i skrzyżowanych biało-amarantowych szarfach. Rozrzucone w tle krzyże przypominają syberyjskie mogiły. Po bokach wyhaftowano daty 1928-1988 oraz dwa napisy - u góry "Związek Sybiraków", u dołu "Zarząd Główny". Na rewersie sztandaru - tło ciemnozielone, pośrodku Matka Boska Katyńska, wzorowana na rzeźbie Zielińskiego wykonanej w Katyniu i kolorowanej przez Józefa Czapskiego. Złota korona i rozchodzące się promienie na tle zorzy polarnej i płomiennych barw. Całość wkomponowana w krzyż z biało-czerwonymi obwódkami. Płaszcz Matki Boskiej - niebieski. Napis u góry - "Pamięć umęczonym", u dołu "Wierność żywym".

15 maja V Światowa Pielgrzymka Sybiraków do Częstochowy zbiegła się z uroczystościami 50 rocznicy bitwy pod Monte Cassino. 19 czerwca kilkadziesiąt pocztów sztandarowych i delegacje Sybiraków z całego kraju zebrało się na uroczystości w Zuzeli, miejscu urodzenia Prymasa Tysiąclecia - księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego.

11 maja w Warszawie, u zbiegu Alej Jerozolimskich i Bitwy Warszawskiej 1920 r. nadano temu fragmentowi arterii nazwę Ronda Zesłańców Syberyjskich. V Pielgrzymka zamknęła obchody Roku Sybiraka. Okres ten obfitował w ogromne ożywienie działalności, upamiętniając sybiracką przeszłość.

Znacznie wzbogacono lokalne archiwa, zbiory wspomnień, materiały fotograficzne, taśmoteki, video, kroniki. Powstało dużo "znaków pamięci" w całym kraju - 75 sztandarów, 20 pomników, 40 tablic epitafijnych w kościołach, nadano ulicom w różnych miejscowościach nazwy "Sybiraków", dwie szkoły otrzymały również to miano. Ukazał się ósmy tom "Wspomnień Sybiraków", informator o Związku dla osób przyjeżdżających do kraju lub zainteresowanych naszą organizacją. W wielu Oddziałach pojawiły się własne informatory-buletyny (Białystok, Łódź, Koszalin, Zielona Góra, Kraków, Warszawa). Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Wrocławiu uruchomiło oficynę wydawniczą pn. "Biblioteka Zesłańca", wydając liczne pozycje związane z Syberią i losami Polaków, w tym szczególnie w latach 1939-1956. Zarząd Główny odznaczył Wydawnictwo Odznaką Honorową Sybiraka.

Szeroko rozwinęła się działalność charytatywna. Najbardziej potrzebujących wspomaganiano finansowo ze środków funduszu utworzonego przez Zdzisława Pręgowskiego ze Szwajcarii, rozdawano odzież, lekarstwa pochodzące z darów ze Szwecji, Niemiec i od polskich darczyńców.

Po raz kolejny wystąpiono do ambasady rosyjskiej w sprawie rekompensat za niewolniczą pracę. Delegacja Związku z prezesem R. Reiffem spotkała się z min. Filatowem i sekre-

tarzem ambasady. Problem odszkodowań za przymusową pracę w ZSRR został wpisany do katalogu spraw negocjowanych pomiędzy Polską a Federacją Rosyjską.

Związek włączył się w obchody 55 rocznicy wkroczenia wojsk sowieckich do Polski i uroczystości związane z 50 rocznicą Powstania Warszawskiego.

W dniach 11-12 listopada 1994 roku w Częstochowie odbył się II Krajowy Zjazd Delegatów Związku Sybiraków. Obrady Zjazdu poprzedziła msza święta z okazji Święta Niepodległości odprawiona przez księdza arcybiskupa Stanisława Nowaka w częstochowskiej archikatedrze, z udziałem przedstawicieli władz wojewódzkich, urzędu miasta i licznych pocztów sztandarowych. Gościem honorowym Zjazdu był minister Adam Dobroński, ks. prałat Tadeusz Uszyński, ks. Edmund Cisak oraz delegacje z Grodna, Wilna i Florydy. Referat sprawozdawczo-programowy wygłosił prezes Ryszard Reiff, w którym wskazał kierunki działania Związku, a więc obronę dotychczas uzyskanych praw kombatanckich oraz wprowadzenie do lektury obowiązkowej dla szkół, książek o tematyce sybirackiej, wzniesienie Kopca Pamięci w Białymstoku, zorganizowanie światowego zjazdu Sybiraków, wydanie albumu ze "znakami pamięci", uznanie Kół za podstawowe komórki działalności. Zjazd przyjął deklarację ideową Związku, w której opowiedziano się za wartościami patriotycznymi i chrześcijańskim kształtowaniem dzisiejszej i przyszłej tożsamości narodowej na pierwiastku narodowej kultury i historii, za wykorzystaniem etosu sybirackiego jako jednego z elementów wychowania młodzieży.

Plonem obrad były 153 wnioski do realizacji przez nowo wybrane władze Związku. Wybory potwierdziły słuszność działań ustępującego Zarządu. Na prezesa Związku ponownie wybrano Ryszarda Reiffa. Zjazd wytyczył dalsze, niebagatelne zadania do realizacji przez nowy Zarząd i zatwierdził nowy statut.

25 listopada odbyło się pierwsze posiedzenie nowego składu Zarządu, który ukonstytuował się następująco: wiceprezesa - Józef Bancewicz, Józef Kłobuszyński, Juliusz M. Krawacki, Wiesław Krawczyński. Sekretarzem został ponownie Edward Duchnowski, skarbnikiem Feliks Milan, członkiem - Irena Głowacka. Przewodniczącą głównej Komisji Rewizyjnej została Zofia Chojnacka, przewodniczącym Sądu Koleżeńskiego - Marian Okulicz.

Rok 1994 Zarząd Główny zamknął informacją, złożoną na ręce min. Adama Dobrońskiego, dotyczącą pomocy dla Polaków w Kazachstanie, na którą przekazano blisko 10 mln zł (starych), wiele Oddziałów włączyło się do akcji zbierania darów przeznaczonych na Wschód - dostarczono leki, artykuły żywnościowe i odzież.

7 stycznia 1995 roku odbyło się pierwsze, w nowej kadencji, plenarne posiedzenie Zarządu Głównego z udziałem prezesów Oddziałów. W referacie wprowadzającym prezes R. Reiff nakreślił podstawowe kierunki działania, w tym utrzymanie stanu osobowego, poprzez przyjmowanie młodzieży z rodzin sybirackich, roztaczanie opieki nad osobami chorymi, eksponowanie roli Matek-Sybiraczek, propagowanie tematyki sybirackiej.

Związek uczestniczył w uroczystościach "Roku Katyńskiego". Znalazło to odbicie podczas pielgrzymki na Jasną Górę, gdy w czasie tradycyjnego spotkania ksiądz prałat Zdzisław Peszkowski mówił o bolesnej więzi łączącej nasze organizacje. Pielgrzymkę Sybiracy odbyli wspólnie z żołnierzami spod Monte Cassino, obchodzącymi 50 rocznicę bohaterskiej

bitwy. W czasie uroczystości pielgrzymkowych odsłonięto i poświęcono płaskorzeźbę przedstawiającą św. Rafała Kalinowskiego, umieszczoną w sybirackim Mauzoleum.

Zacieśniają się kontakty z Sybirakami żyjącymi za granicą. Wiele Oddziałów nasiliło swoją pomoc dla Polaków z Kazachstanu wysyłając transporty odzieży i lekarstw przy współpracy z "Funduszem Pomocy Sybirakom". Związek wystąpił do rządu w sprawie repatriacji Polaków z Kazachstanu i powołania przedstawicielstwa w Alma Acie w randze ambasady.

W dniach 23-24 września Oddział Jeleniogórski zorganizował w Karpaczu pierwsze kilkudniowe posiedzenie Zarządu Głównego i prezesów Oddziałów. Naradę poprzedziła uroczystość odsłonięcia pomnika ku czci Sybiraków na jeleniogórskim cmentarzu. Podczas spotkania omówiono rolę Związku w obecnej sytuacji politycznej, sposoby współdziałania Kół i Oddziałów. Rok 1995 zakończyła audyencja u prymasa Polski, w czasie której przedstawiono nowe kierunki prac Związku, pogląd na zaistniałą sytuację w kraju, pracę duszpasterską wśród Sybiraków i wiele innych problemów.

Wielkie znaczenie w utrwalaniu wiedzy o Sybirakach ma działalność wydawnicza. Od momentu reaktywowania Zarząd Główny wydał 3 numery Biuletynu Wewnętrznego, 26 numerów "Komunikatu", 9 tomów "Wspomnień Sybiraków". Ukazało się dużo różnorodnych publikacji w poszczególnych Oddziałach, zebrano bogaty materiał ikonograficzny. Stale powiększa się liczba "znaków pamięci", które utrwalają sybiracką historię. Oto ich zestawienie: 117 sztandarów, 50 pomników, 104 tablice epitafijne, 7 nazw ulic (Sybiraków), Mauzoleum na Jasnej Górze i obraz przedstawiający patrona Związku, świętego Rafała.

Zastanawiając się nad "sybiracką drogą" w naszym społeczeństwie, jej aspektami historycznymi, psychologicznymi, socjologicznymi, należy stwierdzić, że jest to ogromny materiał do naukowych opracowań. Przykładem może być praca I. Sariusz-Skąpskiej pt. *Polscy świadkowie GUŁAGU*⁹ i inna literatura¹⁰. Losy wygnańcze ukazują, jak ważne i konieczne jest zachowanie pewnych wartości, odporności w obliczu presji, pozycji człowieka - osoby jako zjawiska antropologicznego w trybach mechanizmu degradacji człowieka i człowieczeństwa. Co stanowi fundament oporu i przetrwania w deprymującej sferze odniesień, kiedy człowiek-niewolnik sprowadzony jest do numeru (dot. więźniów łagrów). Jak trwałe jest morale człowieka, pewnego rodzaju "sacrum", dające fenomen przetrwania.

Z tych tajemnic ludzkiego ducha, wnętrza, powiązanych z uczuciem dziękczynienia za ocalenie - wywodzi się z jednej strony część etosu Związku, z drugiej - daje siły tym wszystkim działaczom wszystkich ogniw organizacji do prowadzenia działań utrwalających część narodowej historii, z której treści powinno skorzystać młode a później naj młodsze pokolenie.

Proces biologiczny nieuchronnie przerzedza sybirackie szeregi. Oby ofiara setek tysięcy istnień dała narodowi siłę do trwania w różnych, może nieprzewidywanych sytuacjach przeszłych dziejów.

9 I. Sariusz-Skąpska - *Polscy świadkowie Gutagu*, Kraków 1995.

10 P. Żaroń - *Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej*, Warszawa 1990; J. Siedlecki - *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939-1986*, Londyn 1987; *Deportacje i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945*, praca zbiorowa, Warszawa 1989.

Posłowie

Niniejsze opracowanie nie nosi znamion historii odrodzonego Związku Sybiraków. Do takiego zadania potrzebna jest żmudna praca profesjonalisty, który musiałby w oparciu o dokumenty Zarządu Głównego, oddziałów i kół, archiwa tychże ogniw, protokoły z posiedzeń, kroniki, wspomnienia, materiał ikonograficzny, sprecyzować szczegółowo minioną drogę Związku. Różne trendy programowe, różnorodne osobowości i charaktery działaczy, różnorodność spojrzeń często na to samo zagadnienie, powodowało i powoduje takie a nie inne poglądy na tę sprawę. Jednak w tym wszystkim przyświecała i przyświeca jedna wspólna myśl - służebna rola Związku jego członkom, podtrzymanie jego dumy z wytkniętych celów i wielkości etosu.

Sztandar Związku Sybiraków

Tablica pamiątkowa ufundowana przez Sybiraków z Białogardu

Tablica pamiątkowa w kościele pod wezwaniem Matki Bożej Królowej Polskich Męczenników ufundowana przez Sybiraków Pragi Południe w Warszawie

Symboliczna Mogiła Sybiraków

Delegacja rządu w dniu uroczystości przy Mogile Sybiraków

II Zjazd Delegatów Związku Sybiraków - Częstochowa 1994 r.